

PRIETENIA DINTRE UN PSIHIATRU ȘI UN LITERAT: MĂRTURII EPISTOLARE ALE UNOR EXPERIENȚE PSIHEDELICE

OANA MUREȘAN

Disciplina Limbi moderne aplicate în medicină, UMF „Iuliu Hațieganu” Cluj-Napoca

Rezumat

Psihiatrul englez Humphry Osmond (1917-2004) este cunoscut nu doar pentru munca sa de cercetare în domeniul substanțelor psihotrope și pentru că a inventat cuvântul „psihedelic”, ci și pentru faptul că l-a introdus pe renumitul scriitor englez Aldous Huxley (1894-1963) în universul drogurilor psihedelice, experiență descrisă ulterior de autor în celebra, dar controversată carte „Porțile percepției” (1954). Ceea ce se știe mai puțin, însă, este faptul că Humphry Osmond a fost unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Huxley în ultima decadă din viața scriitorului, iar multe dintre cele mai importante scrisori în care Huxley face referire la substanțe psihedelice îi sunt adresate lui Osmond. Lucrarea prezintă câteva aspecte din corespondența celor doi intelectuali, contribuind la o mai bună înțelegere a felului în care autorul „Minunatei lumi noi” integra noile descoperiri ale științei în preocupările sale literare și de cercetare, precum și a modului în care scriitorul se implica în viața științifică legată de substanțele psihedelice.

Cuvinte cheie: autoexperimentare, corespondență, droguri psihedelice.

THE FRIENDSHIP BETWEEN A PSYCHIATRIST AND A MAN OF LETTERS: EPISTOLARY TESTIMONIES OF PSYCHEDELIC EXPERIENCES

Abstract

The English psychiatrist Humphry Osmond (1917-2004) is known not only for his work in the field of psychotropic substances and for coining the word “psychedelic”, but also for introducing the famous English writer Aldous Huxley (1894-1963) to psychedelic drugs, an experience which the author subsequently described in the famous but controversial book “The Doors of Perception” (1954). What is less known is the fact that Humphry Osmond was one of the closest friends of the writer in his last decade of life. The paper presents some significant aspects of the correspondence between the two intellectuals, which can contribute to a better understanding of the way in which the author of “Brave New World” was integrating new scientific discoveries within his literary and research activities and was also getting involved in the scientific research of the time related to psychedelic substances.

Keywords: correspondence, psychedelic drugs, self-experimentation.

De multe ori, când încercăm să pătrundem înțelesurile ascunse ale moștenirii literare ale unui autor, corespondența sa cu prieteni sau rude, în măsura în care ea este accesibilă cititorului sau cercetătorului, se dovedește a fi o comoară neprețuită. Acesta este și cazul celebrului scriitor englez Aldous Huxley (1894-1963), care în cores-

pondența sa cu persoane apropiate, în mod special cu prietenul său, doctorul Humphry Osmond, a așternut pe hârtie multe din reflecțiile, proiectele și experiențele sale legate de substanțe halucinogene și rolul experimentelor cu astfel de substanțe.

Psihiatrul britanic Humphry Osmond¹ a fost cel care

¹ Humphry Fortescue Osmond (1917-2004), **psihiatru și cercetător** englez, profesor de psihologie la Universitatea Alabama din Statele Unite. După ce a citit descrierea efectelor psihologice și

Articol intrat la redacție în data de: 06.09.2011

Acceptat în data de: 12.09.2011

Adresa pentru corespondență: oana.muresan@umfcluj.ro

l-a condus pe Huxley în universul drogurilor psihedelice (mescalina și LSD). Este interesant de observat că în necrologurile doctorului Humphry Osmond din câteva ziare și reviste importante ale vremii este accentuată, încă din subtitlu², relația specială dintre celebrul psihiatru și marele scriitor.

În acea perioadă, Osmond lucra într-un spital de psihiatrie din Saskatchewan, Canada, unde, împreună cu psihiatrii John Smythies și Abraham Hoffer, făceau cercetări asupra schizofreniei, folosind în acest scop mescalina. În 1952, Osmond și Smythies au publicat, în câteva reviste științifice și medicale, un raport privind posibila utilizare medicală a halucinogenelor³ [4]. Huxley citea în mod curent reviste științifice și medicale, prin urmare era informat cu privire la ultimele noutăți din lumea științei. Rezumatul acestui raport din *Hibbert Journal* i-a stârnit curiozitatea, astfel că Huxley le-a trimis o scrisoare autorilor. Osmond, care îl prețuia pe scriitor (antologia *Texte și pretexte* îl însoțea în peregrinările sale și tocmai citise *Diavoli din Loudun*), i-a răspuns la scrisoare, marcând astfel începutul unei lungi corespondențe și al unei prietenii de-o viață.

În răspunsul care a urmat (în 10 aprilie 1953), Huxley expune câteva din convingerile sale, începând cu cea legată de felul în care funcționează mintea umană (ca un mecanism de selecție care limitează accesul la lumea nemărginită a conștiinței, în scop utilitar). Scriitorul descrie mescalina ca fiind, între alți factori, un mijloc care facilitează accesul la lumea nevăzută (the „other world”). În continuare, Huxley pledează pentru o formă de educație (temă ce ocupă un loc important în scrierile autorului) care să exploateze ambele lumi – lumea utilității bilogice, respectiv cea a experienței nelimitate care îi stă la bază. Este interesant de observat că scriitorul include în această scrisoare ideea pe care avea să o exploateze în ultimul său roman, *Insula* (Island, 1962), conform căreia mescalina, sau

comportamentale ale LSD făcută de chimistul elvețian Albert Hofmann, intrigat de faptul că LSD părea să imite simptomele schizofreniei în stadiu incipient, Osmond, împreună cu colegul său, dr. John Smythies, a început să investigheze potențiala sa utilizare în tratamentul tulburărilor psihice și a etilismului [1,2].

2 Necrologul doctorului Osmond din ziarul *Times*, subtitulat „Psihiatrul care a explorat halucinogenele și a creat termenul psihedelic într-o scrisoare către Aldous Huxley”, prezintă, în cea mai mare parte a sa, relația dintre cei doi intelectuali, respectiv substanțele care i-au stat la temelie, halucinogenele [3]. Necrologul din *BMJ* are un subtitlu asemănător: „Psihiatrul care a investigat LSD-ul, l-a „stimulat” („turned on”) pe Aldous Huxley și a inventat cuvântul „psihedelic” [2].

3 Smythies JR, Osmond H. Schizophrenia. A New Approach. *J Mental Sci* 1952;98:309-316. Raportul, care a șocat lumea medicală, atrăgea atenția asupra asemănării dintre structura moleculelor de mescalina și adrenalină. Prin urmare, schizofrenia ar putea fi considerată o formă de autointoxicare, corpul producând, ca o disfuncționalitate, proprii compuși halucinogenici. Autorii sugerau, de asemenea, că mescalina permitea unei persoane sănătoase să vadă lumea prin ochii unui schizofrenic, astfel putând fi utilizată ca mijloc de instruire medicală [2,4].

o altă substanță chimică (în roman, medicamentul - *moksha*) poate avea un rol important într-un sistem de educație (ideal), în care tinerii ar putea astfel experimenta în mod direct ceea ce au învățat doar teoretic sau prin intermediul literaturii, religiei și artei [4]. Prin urmare, convingerile scriitorului legate de posibilul rol al substanțelor psihedelice în educație erau formate încă înainte de experiențele sale psihedelice.

Un alt element de notat din această primă scrisoare către Osmond este referirea la hipnoză (o altă temă recurentă în corespondența lui Huxley) și la faptul că, asemeni mescalinei, ea reprezintă o modalitate de pătrundere în „lumea nevăzută”, dar una mai puțin dramatică decât cea înlesnită de halucinogen. În cazul hipnozei, experiențele sunt în întregime lăuntrice, nu sunt asociate cu percepții senzoriale și prin urmare nu sunt influențate de mediul înconjurător. Tot aici, Huxley îi oferă găzduire lui Osmond în perioada Congresului de Psihiatrie din luna mai a aceluiași an, o invitație extrem de prețioasă, prin raritatea sa, din partea scriitorului [5], pe care Osmond o acceptă cu bucurie: „Invitația a fost o onoare și o oportunitate” rememorează Osmond unsprezece ani mai târziu, amintindu-și și cum a încălcat legea, fără știință, având asupra sa, la rugămintea scriitorului, materia primă pentru experiment. Nu reușise să afle care sunt regulile referitoare la introducerea mescalinei în Statele Unite, descoperind abia după câțiva ani că acest lucru era interzis prin lege [4, p.33; 6].

În următoarea scrisoare (datată 19 aprilie 1953), Huxley îi mărturisește lui Osmond că ar dori să experimenteze mescalina sub supravegherea sa, cu ocazia vizitei cercetătorului în California. Osmond nu a avut cum să refuze cererea scriitorului, dar îl îngrijora perspectiva unui experiment nereușit [5,7]. Temerile sale s-au dovedit neîntemeiate, Aldous având parte de o experiență înălțătoare, după cum afirmă într-o scrisoare către editorul său, Harold Raymond (din 21 iunie 1953): „Este fără îndoială, cea mai extraordinară și semnificativă experiență accesibilă omului de partea aceasta a Viziunii Sublime (*Beatific Vision*)” [4, p.42].

Când l-a cunoscut, Osmond a fost impresionat de „omenia și toleranța” scriitorului, în contrast cu stilul caustic al scrierilor sale [7, p. 525]. Prietenia dintre cei doi intelectuali s-a legat ușor, Osmond fiind, în descrierea lui Huxley, o persoană capabilă, inventivă și energică, o prezență plăcută și stimulativă. Laura, a doua soție a lui Huxley, spunea că întotdeauna există o legătură specială între cei care au experimentat halucinogenele împreună, așa cum au făcut-o Huxley și Osmond, în compania Mariei (prima soție a scriitorului) [3].

Așadar, Huxley a luat mescalina pentru prima dată în 1953 (6 mai), sub directa supraveghere a doctorului Osmond și în prezența soției sale, Maria, ulterior descriind această experiență revelatoare în cartea *Porțile percepției* (*The Doors of Perception*, 1954), cea mai controversată lucrare a scriitorului, dar care a avut un impact cultural

profund, fiind una dintre scrierile cele mai importante ale literaturii psihedelice [4,7].

Acestui eseu i-a urmat un altul pe aceeași temă, *Rai și iad* (Heaven and Hell), publicat în 1956, pentru a cărui documentare scriitorul a făcut muncă intensă de cercetare în domenii ca parapsihologia, privarea senzorială, ascetism, schizofrenie și alcoolism, precum și în ce privește metaforele din literatură și artă referitoare la rai și iad [4].

După experimentul cu mescalină, Huxley a început să se implice cu entuziasm în proiectele la care lucrau Osmond și echipa sa de cercetători, vizând utilizarea medicală a halucinogenelor. Spre exemplu, după cum reiese din diferite scrisori adresate prietenului său psihiatru începând cu anul 1953, Huxley a încercat să contribuie la finanțarea unor astfel de proiecte, cum ar fi cel propus de Osmond și Hoffer în același an, privind înregistrarea a 50-100 de interviuri cu personalități remarcabile din diferite domenii, în timpul unor experimente cu mescalină. În scrisoarea sa din 21 iunie, Huxley confirmă că îi va prezenta proiectul lui Robert Maynard Hutchins, pe atunci președintele Fundației Ford și îl sfătuiește pe Osmond cum să conceapă o schiță a proiectului, pe care scriitorul să o poată înmâna ulterior lui Hutchins. Nu s-a găsit însă finanțare pentru acest proiect, astfel că a trebuit abandonat, spre dezamăgirea lui Huxley și a echipei canadiene de cercetători [8].

De asemenea, Huxley l-a prezentat pe Osmond multor persoane influente care ar fi putut fi interesate de noul domeniu de cercetare, fapt ce a dus la dezvoltarea cercetării cu substanțe psihedelice și în alte direcții conexe celei începute de Smith, Osmond și Hoffer. Astfel, l-a pus în legătură cu Eileen Garrett, președinta Fundației de Parapsihologie (înființată în 1951) și susținătoare a proiectelor științifice, ceea ce a condus la mai multe studii interdisciplinare privind parapsihologia și psihofarmacologia. Alte direcții de cercetare deschise prin intermediul lui Huxley au fost cea legată de hipnoză (un subiect preferat al scriitorului), sau cea a explorării avantajelor genetice oferite de schizofrenie, analizate împreună cu fratele scriitorului, Sir Julian Huxley și cu colegul doctorului Osmond, biochimistul Abraham Hoffer [4,9].

Nu în ultimul rând, Huxley îl sfătuia pe Osmond în legătură cu unele dintre proiectele sale de cercetare și sugera persoanelor care îi scriau, relatându-i despre experiențe similare celei descrise în *Porțile percepției* (și care ar fi putut să contribuie la cercetările echipei canadiene), să ia legătura cu Humphry Osmond [4]. Astfel, într-o scrisoare din martie 1954, Huxley îi relatează lui Osmond despre un fost alcoolic care i-a scris despre experiența sa (a avut experiențe extatice în prima fază de etilism) și faptul că o motivație foarte puternică a alcoolicilor ar fi căutarea extazului, precum și despre relația dintre peiotism și etilism la amerindieni, sugerând și că ar fi interesant să fie testate efectele mescalinei asupra alcoolicilor. Pentru că această idee i s-a părut demnă de atenție, Huxley i-a sugerat persoanei respective să-i scrie lui Osmond pentru a-i relata

toate acestea. Este foarte posibil, dată fiind și mărturia lui Osmond [4,6], ca acest fapt să fi stat la baza, sau cel puțin să fi contribuit la cercetările ulterioare ale lui Osmond, Hoffer și asociații lor, care au demonstrat statistic efectele benefice ale psihoterapiei în combinație cu mescalina și LSD asupra alcoolicilor.

Tot în 1954 (aflăm din scrisoarea datată 2 martie), pe lângă mescalină, Huxley a mai experimentat (împreună cu Maria și o prietenă psihoterapeut, Leslie LeCron) și un alt drog psihoactiv, puțin utilizat în Statele Unite, ololiuqui⁴. Doza luată însă (6 semințe) a fost probabil prea mică, fiindcă singurele efecte obținute au fost euforia și relaxarea. În aceeași scrisoare Huxley îi sugerează lui Osmond un nou experiment și anume studiul efectelor mescalinei asupra unui nevăzător congenital.

În 1955, Huxley a luat mescalină de două ori: prima dată în compania prietenului său, scriitorul britanic Gerald Heard și a influentului Albert M. Hubbard (fost agent CIA, care avea un centru de cercetare a drogurilor în Vancouver [4,7]), iar a doua oară sub îndrumarea celei care avea să-i devină a doua soție, psihoterapeuta Laura Archera. A doua experiență cu mescalină a scriitorului a fost foarte diferită de prima (îi scrie Huxley lui Osmond în 12 ianuarie 1955), fiind vorba despre o „mescalinizare în grup” – un nou experiment al Căpitanului Hubbard. Evadarea nu a fost înspre Lumea Nevăzută, ci a fost o experiență transcendentă în cadrul *acestei* lumi [4, p.69]. Se pare că Huxley l-a sunat pe Osmond înainte de experiment pentru a-i cere aprobarea, spre liniștea Mariei, care nu pare să fi avut încredere în controversatul Hubbard.

În același an, Huxley a avut prima experiență cu LSD, din nou în compania lui Gerald Heard și a lui Al Hubbard și a experimentat carbogenul, un gaz psihoactiv compus din dioxid de carbon și oxigen, acest experiment neavând însă efectul scontat. Pe de altă parte, experimentul cu LSD a fost unul semnificativ. În timp ce din punct de vedere fizic substanța era în mod cert mai puternică (provocând reacții fizice mai intense, cum ar fi senzația accentuată de frig), efectele psihologice au fost aceleași ca în cazul mescalinei, experiența fiind similară celei anterioare, cu mescalină: transfigurarea lumii exterioare, revelarea naturii divine (de data aceasta prin intermediul muzicii lui Bach), a reconcilierii contrariilor prin iubire și a faptului că universul este „în regulă” în ciuda tuturor suferințelor [4, p.86-7].

Într-o altă scrisoare către Osmond (din 29 octombrie 1955), ni se relevă o trăsătură de caracter a autorului care apare ca laitmotiv în scrierile sale: compasiunea, aici față de o persoană pe care nu o cunoștea în mod direct și care, din

4 din aztecă, semințe din diverse specii înrudite cu rochițărândunicii, cu proprietăți halucinogene, consumate în cadrul unor ritualuri de unele triburi amerindiene din America Centrală; semințele conțin cantități mari de alcaloizi halucinogeni, între care amida acidului lisergic (ergina), izolată de chimistul elvețian Albert Hofmann în 1960 (apropiată de LSD, dar de 20-50 ori mai puțin eficientă) [10].

neglijență, a ajuns să fie arestată pentru posesie de droguri, deoarece consumase peyotl, împreună cu alte persoane, în scopul lărgirii conștiinței, neștiind că în California posesia de peyotl constituia o infracțiune. Încercând să-l ajute pe acest „nefericit”, Huxley îl roagă pe Osmond să-i trimită referințe medicale, antropologice și psihologice despre această plantă (scriitorul îi trimisese deja câteva acuza-tului), care ar putea contribui la eliberarea sa condiționată, în caz că va reuși să demonstreze că drogul nu este unul periculos [4, p.85]. Acest episod este o dovadă a faptului că scriitorul nu trăia doar în sfera ideilor filozofice pur teoretice, ci se implica în viața socială atunci când convingerile sale și grija pentru aproape reclamau intervenția sa.

Anul 1956 a fost unul productiv pentru scriitor. A publicat *Rai și iad*, a început să scrie ultimul său roman, *Insula*, a călătorit, a ținut prelegeri și a avut două noi experiențe cu droguri psihedelice. Din scrisoarea către Humphry Osmond din 14 martie aflăm despre primul experiment, efectuat împreună cu Gerald Heard, sub supravegherea a doi cercetători medici. Doctorul Howard Fabing le-a administrat un nou tranchilizant numit Frenquel, în scopul neutralizării efectelor unei doze mari de mescalina, iar Huxley descrie experiența injectării tranchilizantului ca fiind una extrem de neplăcută, o experiență a Căderii, însoțită de senzații asemănătoare celor date de intoxicația cu alcool. Din punct de vedere al cercetării însă, experimentul a fost unul reușit, Fabing înțelegând care este modalitatea eficientă de administrare a tranchilizantului. Ulterior, scriitorul a participat, împreună cu Laura Huxley, la un experiment cu o doză mică de LSD pentru a determina puterea hipnozei de a ajuta la rememorarea trăirilor din timpul experienței psihedelice.

Căutând să dea un nume efectului acestei categorii de droguri asupra pacienților săi, care să înlocuiască termenul de psihotomimetic, Osmond i-a adresat provocarea prietenului său literat într-o scrisoare din 1956, în care sugerează termenul „psihedelic” (din gr. *psyche* – spirit, *deloun* – a manifesta). Termenul propus de Huxley în scrisoarea de răspuns din 30 martie, „fanerotim” (*phanerothyme*, din gr. *phaneros* – vizibil, *thymos* – suflet) [4,7] nu avea suficientă rezonanță, astfel încât Osmond a ales să folosească în continuare termenul inventat de el, răspunzând provocării versificate a scriitorului cu o rimă similară în care folosește din nou termenul „psihedelic”. Ulterior, propune acest termen în cadrul unei reuniuni din anul 1957 a Academiei de Științe din New York.

În 23 septembrie 1956, Huxley îi scrie lui Osmond despre ultimul său experiment cu LSD, în asociere cu hipnoza, care nu a avut prea mare succes din punct de vedere al procedurii hipnotice. Partea interesantă a experimentului, la care a participat și Laura Huxley, a fost însă faptul că a necesitat o cantitate mult redusă de drog (50 μ în cazul scriitorului, respectiv 25 μ în cel al Laurei) pentru a obține același efect ca în cazul dozei standard (100 μ), de unde Huxley deduce că probabil hipnoza ajută la maximizarea

efectului drogului [4].

În aceeași scrisoare, Huxley îi relatează prietenului său despre un drog de care a aflat de la un fost comerciant din jungla bazinului superior al Amazonului, numit de indienii sud-americani *ayahuasca* (*Banisteriopsis caapi*, denumit și *yagé*⁵). E vorba, după cum continuă scriitorul, de o licoare neplăcută la gust, obținută din câteva plante autohtone și care, ingerată în cantitate mare (aproximativ un litru), produce un rezultat asemănător experienței cu peyotl, producând viziuni predominant legate de natură. De aceea se folosește în rituri ale naturii, dar și în scop medical, pentru a diagnostica și a stabili tratamentul unor boli [4]. Această prezentare succintă a drogului este clară, precisă și informată, relevând, încă o dată, o cunoaștere aprofundată a domeniului din partea scriitorului.

Deși LSD a fost interzis doar în 1966 [10], din scrisoarea datată 29 noiembrie 1959, în care scriitorul îl roagă pe Osmond să-i trimită câteva doze de LSD pentru experimente, dar și pentru psihoterapie (pentru pacienți ai Laurei Huxley), aflăm că drogul era încă de atunci greu de obținut, fiind folosit doar pentru cercetare. Tot aici, autorul face referire la cazuri nefericite de terapie cu LSD, în care erau implicați medici psihiatri fără chemare înspre meseria lor.

În anul 1960, Huxley a ținut numeroase prelegeri la diferite universități americane și la Fundația Menninger din Kansas, una dintre temele abordate fiind Experiența Vizionară. A avut două experiențe psihedelice în acest an: prima cu LSD, în iunie, despre care îi scrie lui Osmond în luna următoare (în timpul căreia a contemplat interpretările hinduse și budiste ale iubirii), iar cea de-a doua, în noiembrie, cu psilocybină (pentru prima oară) un experiment de grup, sub îndrumarea lui Timothy Leary⁶.

În 1961 Huxley a ținut trei prelegeri importante: la o conferință pe tema controlului minții, în San Francisco, la conferința anuală de parapsihologie din Franța și la o conferință internațională de psihologie aplicată din Danemarca. Scrisorile sale către Timothy Leary din acest an evidențiază interesul autorului pentru arta psihedelică, dar și convingerea sa (aprobandu-l pe Leary) că abordarea științifică a substanțelor psihedelice în manieră pavloviană este eronată, generând psihoze. Într-o scrisoare către

5 explicația aparține scriitorului și este doar parțial corectă în accepția actuală: *Banisteriopsis caapi* nu este o denumire a drogului (deși *caapi* este), ci planta principală din compoziția sa [10].

6 Timothy Francis Leary (1920-1996), psiholog american celebru și controversat, a susținut utilizarea terapeutică a drogurilor psihedelice [7,10]. În noiembrie 1960, Huxley a călătorit, împreună cu Osmond, la Cambridge, unde l-a cunoscut pe renumitul psiholog. Leary și colegii săi desfășurau pe atunci experimente de amplexare la Harvard în cadrul unui proiect numit *The Psychedelic Research Project*. Huxley a participat la mai multe întâlniri pentru planificarea proiectului, contribuind cu sfaturi și recomandări și oferindu-se să participe la experimente, ceea ce s-a și întâmplat în 6 noiembrie, când, împreună cu alte cinci persoane, a luat psilocybină, descriind experimentul ca fiind „o experiență filozofică edificatoare” [4, p.184].

Humphry Osmond, Huxley se referă la pericolul dramatizării sau idealizării drogurilor psihedelice în mass-media.

În anul următor, cel al publicării ultimului său roman, *Insula*, Huxley a avut a doua și ultima experiență cu psilocybină, la fel de înălțătoare ca experiențele anterioare cu halucinogene și care a fost în mare parte înregistrată, fiind ulterior redată în cartea Laurei Huxley [5]. În acest an a ținut un număr și mai mare de prelegeri la universități, la o conferință pe tema hipnozei, la Academia Americană de Arte și Litere, la Academia Mondială de Arte și Științe (al cărei membru era). De asemenea, a fost anul în care a primit titlul de *Companion of Literature* din partea Societății Regale pentru Literatură. Scrisorile sale din acest an includ subiecte precum natura experienței nemediate a substanțelor psihedelice sau folosirea tantrică a LSD și a ciupercilor halucinogene.

În concluzie, în corespondența scriitorului Aldous Huxley cu psihiatrul Humphry Osmond (dar și cu alte personalități ale lumii științifice) există numeroase referiri la substanțe halucinogene și efectele lor, experimente cu droguri psihedelice efectuate în perioada respectivă, precum și opinii personale asupra acestor substanțe. Așadar, scrisorile lui Aldous Huxley reprezintă o sursă importantă de informare, atât asupra atitudinii și părerii scriitorului despre substanțele din categoria *Phantastica*⁷, cât și asupra felului în care acestea erau utilizate în experimente științifice, pentru tratament sau luminare.

Bibliografie

1. Hopkins Tanne J. Humphry Osmond. *BMJ*, 2004; 328:713. Disponibil la URL: <http://www.bmj.com/content/328/7441/713.full>
2. *** Dr. Humphry Osmond, *The Telegraph*, 16 Feb 2004. Disponibil la URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1454436/Dr-Humphry-Osmond.html>
3. *** Humphry Osmond, *The Times*, 21 Feb 2004. Disponibil la URL: <http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/obituaries/article1025423.ece>
4. Horowitz M, Palmer C (eds.) Moksha. Aldous Huxley's Classic Writings on Psychedelics and the Visionary Experience. 2nd Edition, Park Street Press, 1999
5. Huxley L. *This Timeless Moment: A Personal View of Aldous Huxley*. 2nd Edition, Celestialarts, 2000
6. Osmond H. The Wise and Gentle Triphibian. In Aldous Huxley, 1894-1963: A Memorial Volume. Chatto&Windus, 1966, 114-122
7. Bedford S. Aldous Huxley: A Biography. 2nd Edition, Ivan R. Dee, 2002
8. Osmond H. Foreword to Horowitz M, Palmer C (eds.) Moksha. Aldous Huxley's Classic Writings on Psychedelics and the Visionary Experience. 2nd Edition, Park Street Press, 1999, viii-x
9. Huxley J (ed.) Aldous Huxley, 1894-1963: A Memorial Volume. Chatto&Windus, 1966
10. Richard D, Senon J-L. Dicționar de droguri, toxicomanii și dependențe. Ed. Științelor Medicale, 2005

⁷ termen folosit în cartea *Phantastica: Narcotic and Stimulating Drugs*, scrisă de farmacologul german Louis Lewin, tratat epocal asupra drogurilor psihoactive (publicat în 1924 și tradus în limba engleză în 1931), care i-a servit lui Huxley drept introducere în istoria drogurilor și a efectelor acestora.